

K. ALLAMBERGENOV SHÍĜARMALARÍNDÁ FRAZEOLOGIZMLER LINGVOPOETIKASÍ

Joldasbaeva G.
magistrant,

*Ilimiy basshısı: Pirniyazova A.K.
filologiya ilimleriniŇ doktori, professor*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17704060>

Аннотация. В статье анализируется лингвопоэтическое использование фразеологизмов в произведениях известного писателя К. Алламбергена. Фразеологизмы каракалпакского языка как выразительное средство писателем используется в экспрессивно-стилистических целях.

Ключевые слова. Фразеологизм, лингвопоэтика, образное выражение, соматизм, коммуникация.

Abstract. This article analyzes the linguistic and poetic use of phraseological units in the works of renowned writer K. Allambergenov. The writer utilizes Karakalpak phraseological units as a means of expression for expressive and stylistic purposes.

Key words: Phraseologism, linguapoetics, figurative expression, somatism, communication.

Kórkem tekstti lingvopoetikalıq úyreniwdiŇ teoriyalıq máseleleri, atap aytqanda, kórkem teksttiŇ poetikalıq fonetikasi, morfologiyası, semantikasi, sintaksisi, tekst lingvopoetikası hám onıŇ tiykarǵı birliklerindeki teoriyalıq máseleler hár tárepleme sóz etiletuǵın til biliminiŇ lingvopoetika tarawı soǵǵı jılları qaraqalpaq til biliminde izertlew obyektine aynaldı [1;5;6;7;8].

Kórkem shıǵarmanıŇ tili ondaǵı qollanılǵan leksikalıq birliklerge tikkeley baylanıslı. Jazıwshı ayılajaq oy-pikirdiŇ ıqsham, kórkem hám obrazlı bolıwın támiynlew ushın tildiŇ kórkemlew qurallarınan keŇ túrde paydalanadı. Shıǵarmada til arqalı jazıwshı óziniŇ aytpaqshı bolǵan oy-pikirin oqıwshıǵa obrazlı, ıqsham hám anıq etip jetkerip beriw ushın shıǵarmada súwretlenip atırǵan belgili bir waqıya, hádiyse, predmet yamasa onıŇ belgisin kórkem etip sáwlelendiriw ushın gáplerdi uzınnan-uzaq etip sozıp otırmastan, sol pikirdi, sózlerdi awıspalı mánide qollanıw arqalı ıqsham hám tásirli etip jetkerip beriwge erisedi.

Biz bul maqalada belgili jazıwshı K. AllambergenovtıŇ frazeologizmlerden poetikalıq maqsette paydalanıw sheberligin sóz etemiz.

KeŇesbay Allambergenov Edigetanıwshı túrkolog alım sıpatında jáhán ilimiy jámiyetshiligine keŇnen málim. Ol bul mashqalaǵa Edigeni hám «Edige» dástanın úyreniwge tıyım salınǵan siyasattıŇ eŇ biyik shoqqılarına jetip turǵan XX ásirdeŇ 80-jıllarınıŇ ortalarında batıl túrde aralasıp, gárezsizlik dáwiri baslanıwdan-aq qaraqalpaq

«Edige»sin pútkil dúnyaǵa tanıstırıwǵa salmaqlı úles qosqan birden-bir alım dárejesine eristi.

«Edige» dástanın úyreniw boyınsha ótkerilgen xalıq aralıq konferenciyalardıń (Nókis, Túrkestan, Kazan) jankúyerleriniń biri bolıp, onıń áhmiyetli mashqalaları haqqında qatar bayanatlar islep, uzaq hám jaqın sırt ellerdiń ilimiy jurnallarında bir neshe tezis hám maqalalar járiyaladı, dástannıń ayırım variantların videotaspalarǵa túsirip, Respublikalıq jurnallarda bastırıp shıǵardı, dástan qaharmanı Edige haqqında qısqa metrajlı tariyxıy hújjetli filmler, tariyxıy muzikalı dramalar jaratıwǵa qatnasıp, ilimiy másláhátshilik etti.

Eń baslısı – dástannıń genezisi, janrlıq ózgesheligi, milliy versiyalar tipologiyası hám poetikası máseleleri boyınsha qırıqqa jaqın ilimiy jurnal maqalaları menen «Qaraqalpaq xalıq dástanı «Edige», «Mif, ertek, tariyx hám dástan» atamalarında kólemli monografiyalar járiyalap, pútkil dúnya túrkolog alımları arasında birinshi bolıp (Tashkent, 1997) doktorlıq dissertaciya jaqlap, ilim doktorı, professor ilimiy dárejesi hám ataqların alıwǵa miyasar boldı [2; 3].

K.Allambergenovtıń dáslepki jazǵan gúrrińleri onıń Tańlamalı shıǵarmalarınıń 6 tomlıǵına kirgen. Gúrrińlerdiń tilinde qaraqalpaq tilindegi frazeologizmlerden sheberlik penen paydalanǵanın kóriwge boladı.

Frazeologizmler sózlik quramdaǵı ózine tán leksika-semantikalıq, leksika-grammatikalıq dúzilme túrindegi til birlikleri bolıwına baylanıslı olar sóylewde, ásirese kórkem ádebiyat stilinde semantikalıq-stillik til quralları xızmetin atqarıwda iykemli bolıp keledi. Sonıń menen birge olardıń birazlarında hár xalıqtıń milliy koloriti de sáwlelenedi. Usınday ózgesheliklerine baylanıslı K. Allambergenov óziniń shıǵarmalarında frazeologizmlerdi stillik maqsette júdá keń paydalana alǵan, yaǵnıy súwretlenip atırǵan qaharmanlardıń oy-pikirlerin, kóz qarastarın dál sol mazmunda ashıp beriwde frazeologizmlerden kórkem shıǵarmanıń estetikalıq talaplarına say óz ornında tańlap qollanılganlıǵın kóremiz. Jazıwshı frazeologiyalıq sóz dizbeklerin óz mánisinde, óz qálpinde qollanıw menen qatar olarǵa dóretiwshilik penen ózgerisler endirip, jańǵırtıp, reńge kirgizip, óz oyına ılayıqlap hám ıqshamlap jetkeredi. K. Allambergenov óz shıǵarmalarında semantikalıq jaqtan frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń barlıq túrlerinen sheberlik penen paydalanadı.

Jazıwshı hár bir pikirin tildegi sózler arqalı obrazlı etip jetkeriwge, oqıwshıǵa emocionallıq-ekspressivlik jaqtan tásir etiwge umtıladı. Shıǵarma tekstindegi hár bir sóz ulıwma mánige qatnaslı bolıp, eń obrazlı sózler, frazeologizmler tańlanǵan. Frazeologizmlar pikirdi obrazlı, ıqsham hám qısqa súwretlewge xızmet etedi. Kórkem shıǵarmalarda frazeologizmlerden waqıyanı obrazlı súwretlew, onı oqıwshı kóz aldında

anıq hám tolıq elesletiw maqsetinde paydalanıladı: Alğa júriwden *júregi dawamay* tur (25-b.). Ana azı-kem *qulağın tosıp* tıńlap turdı (25-b.). Dúnya degen qoldıń kiri (26-bet). Úyde ne bar, ne joq-bárin *kózden ótkerip shıqtı* (26-b.). Qońsı-qoba: “He, biysharanıń *qolı uzarayın* degen eken ” dep qoyıstı (27-b.).

Mısallarda dıqqat etilgen frazeologizmler adam músheleriniń qatnası arqalı jasalğan. Til iliminde somatikalıq frazeologizmler degen termin menen júrgiziledi. - *qulağın tosıp* – formasında paydalanılğan frazeologizm –*qulaq túriw* – túrinde kóbirek qollanıladı. Jazıwshı sheberlik penen feyil komponenttiń ornın onıń sinonimi menen almastırıp paydalanğan. Bul sol gápke obrazlı hám emocionallıq máni berip tur.

Jazıwshı frazeologizmlerden teńew túrinde de paydalanadı. Aytııp atırğan waqıyağa óz qatnasın bildirip, frazeologizmde berilgen obrazlı mánini jáne de kúsheytip beredi:

Az ǵana dúnya jarasıqlı jayǵastırılıp, *salıwlı tósek, salqın úy* degendey *bári júzikke qas qondırǵanday* bolıp turar edi (26-b).

Ol ózinshe *tóbeden túsken*dey dúk ettiremen dep oyladı-aw...(27-b.).

Soń, xat *pıshaq kesken*dey úzilip qaldı (31-b).

Jazıwshılar frazeologizmlerden kórkem ádebiyatta lingvopoetikalıq qural sıpatında paydalanadı, kórkem shıǵarmalar tilin janlandıradı, kommunikativlik niyet tásirli qural kómeginde reallastırılıdı, personaj, obraz hám qaharmanlar sózinde frazeologizmlerdi qollanıw arqalı xarakterdi qalıplestiredi. Nátiyjede oqıwshınıń kóz aldında denotativ shinliq obrazlı payda boladı.

K. Allambergenovtıń shıǵarmalarında qollanıılğan frazeologizmlerdiń derlik kóbisi ulıwma xalıqlıq til kórinisinde, yaǵnıy quramı hesh qanday ózgeriske ushıramagan halda paydalanılğan. Onıń shıǵarmalarında birde bir qalay bolsa solay isletilgen frazeologizm joq hám shıǵarmalarında frazeologizmlerdiń mánisi basqa sózler járdeminde jáne de kúsheyttiriledi. Frazeologizmniń mazmunın tastıyqlaw, kúsheytiw ushın frazeologizmnen dáslep yamasa ishinde sóz yaki sóz dizbegin keltiriw K. Allambergenovtıń dóretiwshiligine tán bolǵan qásiyetlerdiń biri.

Jatsa-tursa, ananıń *esinen usı oy* shıqpay-aq qoydı (27-b.).

Ol usı kúndi **qanshama** *sargayıp kútip* edi (28-b.).

Frazeologizmler jazıwshı shıǵarmaları tiliniń janlı, obrazlı hám tásirli súwretlewge xızmet etip, shinlıqtı kórkemlewde, prozalıq janrǵa tán syujettiń poetikalıq ózgesheligin oqıwshınıń qıyalında obrazlı sáwlelendiriwde tiykarǵı til quralına aynalǵan.

K.Allambergenov shıǵarmalarında tek ulıwma xalıq tilindegi frazeologizmlerdi qollanıw menen qanaatlanıp qalмай, bálkim bunday frazeologizmlerge hárqıylı ózgerisler kirgizip, olardıń qollanıw shegaraların keńeytedi.

Frazeologizmler tildegi eń áhmiyetli bolǵan til birlikleri. Olardı tilde qollanıw arqalı pikirdi, aytajaq oydı ele de emocionallıq-ekspressivlik jaqtan kúshli etip, kórkem obrazlı etip beriwge erisiledi. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri sózlik quramınıń milliy kelbetin kórsetiwshi eń tiykarǵı baylıqlardıń biri. Sonlıqtan da frazeologizmler sózlik quramınıń ózgeshe leksikalıq toparı sıpatında kóp zamanlardan beri izertlewshilerdiń de, qızıǵıwshılardıń da dıqqatın ózine awdarıp kelmekte.

Qaraqalpaq ádebiyatında K. Allambergenov óz shıǵarmalarınń joqarı ideyalılıǵı hám tereń mazmunlılıǵı jaǵınan belgili orın iyeleydi. Ol óz shıǵarmalarında sóz tańlawǵa itibarlılıq penen qaraǵan, hár sózdiń, formanıń orınlı hám belgili bir stillik maqsette qollanıwına úlken dıqqat bólgen. Sol arqalı ol tildegi ádebiy normalardıń turaqlasıwı, qalıplesiwi hám jetilistiriliwi ushın xızmet etken.

Biz K. Allambergenov shıǵarmaların talqılaǵanıımızda, onıń dóretpelerinde tildiń kórkemlew quralların orınlı, sheber paydalanǵanlıǵı birden kózge túsedı.

Ádebiyatlar

1. Абдиназимов Ш.Н. Лингвопоэтика. Нөкіс, 2019.
2. Алламбергенов К. Қарақалпақ халық дәстаны «Едиге». Нөкіс: «Билим», 1995.
3. Алламбергенов К. Миф, ертеқ, тарийх хәм дәстан. Нөкіс: НМПИ баспасы, 2014.
4. Алламбергенов К. Таңламалы шығармалары. Алты томлық. I том. Нөкіс: Avangard baspa. 2024.
5. Buxarbaeva J.J. T. Matmuratov asarlarining lingvopoetikasi. Filol. f. b. filos. doktori (PhD) diss. avtoref. – Nukus, 2024.
6. Ержанова Д.К. Ибрайим Юсупов поэмаларининг лингвопоэтик таҳлили. –Филол. ф.б. филос. доктори (PhD) дисс. автореф. -Нукус, 2021.
7. Казымбетова З.М. Ж.Избасқанов асарларининг лингвопоэтик таҳлили. –Филол. ф.б. филос. доктори (PhD) дисс. автореф. -Нукус, 2022.
8. Nasirova A.P. Qoraqalpoq xalq aytishuvlarining lingvopoetik tahlili. - Filol. f.b. filos.doktori (PhD) diss. avtoref. – Nukus, 2024.